

PAP ÁGNES

Stein Aurél és magyar munkatársa, Fábri Károly Lajos

Egyetlen alkalommal fordult elő, hogy Stein Aurél indiai és kínai munkatársain kívül magyar kísérőt is magával vitt – Fábri Károly Lajos személyében – 1931–32-ben első, négy hónapig tartó iráni expedíciójára. 1930 májusában Stein Aurél a negyedik felfedezőútvárára készült Belső-Ázsiába, amelyet ezúttal a British Museum mellett a Harvard Egyetem is támogatott, ahol még 1929 novemberében nyolc előadást tartott Charles Rockwell Lanman szanszkrit professzor meghívására. Egy évvel később, 1931 júliusában több magyar napilap is közölte a hírt, hogy félbe kellett szakítania expedícióját, amelynek részleteiről Halász Gyulának, művei állandó magyar fordítójának írt leveleiből szerezhetek tudomást az olvasók. A *Magyarság* először 1931. május 9-én Kaszgarból küldött rövidebb levelét közölte,¹ amelyből kiderült, hogy a Tarim-medence körül tett téli útváráról vissza kellett térnie Turkesztán fővárosába, hogy ott várja be a kínai kormány döntését arról, folytathatja-e útját az ország belsejébe. Stein Aurél nem bízott a Kínába való visszatérés lehetőségében, mert tudomására jutott, hogy bizonyos ultranacionalista társaságok tiltakoztak, agitáltak az idegen tudósok Kínát érintő kutatási tervei ellen. Az angol követ érelyes fellépésére a kínai külügyminisztérium ugyan visszavonta kitiltó rendeletét, de a kínaiak szokásos halogató, akadályozó taktikáját nem sikerült elhárítania. „Máriszt időm sokkal drágább – írta Stein Aurél Halász Gyulának –, minthogy ilyen-nel, bizonytalan tartamú munkanélküli vesztéglés árán szembe szálljak.” Azonban már az út elején számolt az ingatag kínai helyzettel, a kínaiak elutasító magatartásával, mert kezdettől fogva voltak alternatív munkatervai is, amelyhez harvardi pártfogói teljes beleegyezésüket adták. Pár héttel később, újabb leveléből közölt részletet a *Magyarság*,² amelyet Stein Aurél ugyancsak Kaszgarban írt május 14-én, de Gilgitben adott postára, s amely után Halász Gyula összefoglalta az azóta légi-postával érkezett hosszabb beszámolóinak tartalmát is. Ezekből már világosabb képet kaphattak az olvasók a történésekről. 1930 májusában Stein Aurél a nankingi külügyminisztertől az útlevélen kívül egy kínai tudóst és egy topográfust is kért maga mellé az útra, de csak az első kérése teljesült, és úti okmányában engedélyezték számára, hogy beléphessen Hszin-csiang tartományba és Belső-Mongóliába. Augusztus vége felé a Pamír-fennsíkon érte el a hír, hogy karavánját mégsem fogják beengedni Hszin-csiangba, bár Stein arra is ígéretet tett, hogy a kínai kormány előzetes engedélye nélkül semmilyen leletet nem hoz ki Kína területéről. Ezután elkezdtek várakoztatni, felszólították, hogy menjen Kaszgarba, majd Urumcsiba,

¹ „Stein Aurél visszatér Indiába?” *Magyarság*, 1931. július 7. 7.

² HALÁSZ Gyula: „Stein Aurél elbeszéli kínai expedíciója és hirtelen visszatérése történetét”. *Magyarság*, 1931. július 26. 5–6.

hogy előszóval adja elő kutatási tervét. Végül februárban a Csarcsan-oázisban kapta azt az értesítést, hogy útlevelét érvénytelenítették és felszólították, hogy térjen vissza Indiába. „A kínai régiségek megóvására alakult nemzeti bizottság” Stein korábbi kutatásaira hivatkozva hamis színben tüntette fel újabb kutatóterveit, mert szerintük engedély nélkül vitte el, azaz elrabolta az előző expedíciói által feltárt leleteket. Susan Whitfield megfogalmazásában „azt a képet alakították ki róla, hogy egy imperialista tolvaj.”³ Halász Gyula cikke végén idézett Stein Aurél leveléből, amelyben a tudós megvédte, igazolta kutatásai célját. „Talán nincs messze az idő – írja –, amikor a hivatott kínai tudósok felismerik majd, hogy az országuk kulturális múltjának feltárását célzó kutatásokat hátráltatják azok az akadályok, amelyeket az oktan agitáció gördít egy olyan kartársuk munkája elé, aki tett annyit, mint bárki más, hogy világot vessen az ősi Kína jelentékeny és áldásos szerepére Belső-Ázsia történetében.” A kínai régiségvédelmi bizottság azon döntése, hogy Kína nyugati határai mentén saját maga által szervezett expedíciókat indít a régészeti lelőhelyek felkutatására, nem kifejezetten Stein Aurélnak szólt. Lambrecht Kálmán etnográfus, paleontológus, a *Budapesti Hírlap*ban írt cikkében háborgott az „új kínai falnak” nevezett határozat ellen, amely szerinte mérhetetlen károkat okoz a tudományos kutatásnak. „A peipingi [pekingi] régiségvédelmi bizottságnak ez a kimért hangú válasza nemcsak Amerikának szólt, de szólt a Kínai-Turkesztánban Sven Hedin vezetése alatt dolgozó svéd expedíciónak, a Georges Haardt és Pierre Teilhard de Chardin vezetése alatt működő francia expedíciónak és a Stein Aurél vezetése alatt kutató angol expedíciónak is.”⁴ Stein Aurél 1931 nyarán írt hosszabb, minden részletre kiterjedő levelét a *Pesti Hírlap* adta közre, amelyben a sikertelen kimenetelű vállalkozás ellenére elért – a Lop-vidék vízrajzi változásainak okait feltáró és csillagászati megfigyeléssel pontosított hosszúsági fokmérésének – eredményeiről is beszámolt. A Tarim-medence körül bejárt 3200 kilométer hosszú út során sikerült korábbi mérési adatait pontosítani, illetve kiegészíteni. A kiásott, vagy a helyi lakosoktól vásárolt leleteit a brit főkonzulátuson helyezte el, abban a reményben, hogy a követség segítségével később nyugati tudósok engedélyt kaphatnak majd azok megvizsgálására. Stein Aurél levele után, alternatív kutatási tervével kapcsolatban elsőként adta hírül a lap, hogy ezúttal magyar tagja is lesz következő expedíciójának. „Leidenből (Hollandia) jelentik, hogy dr. Fábri Károlyt, a leideni egyetem magyar születésű tanárát, Stein Aurél meghívta asszisztensül Indiába. Stein Aurél novemberben újabb kutatóútra indul Kasmírból s erre az útjára elkíséri őt a fiatal magyar tudós. Első eset, hogy a hírneves magyar Ázsia-kutató magyar kísérőt visz magával régészeti kutatásaira. Eddig csak indus és kínai útítársai voltak. Dr. Fábri Károly novemberben utazik ki Indiába Stein Aurélhoz, – Budapesten

³ Susan WHITFIELD: *Stein Aurél, a selyemút felfedezője*, ford. NAGY Erika, BIHARI Gábor, Nyíregyháza, Aranyzarvas Kvk., [2006], 101.

⁴ LAMBRECHT Kálmán: „Kína elzárta határait az idegen tudósok elől”. *Budapesti Hírlap*, 1931. szeptember 6. II.

keresztül. A magyar tudós magával hozza feleségét is. Fábriné angol asszony.⁵ Most látogat első ízben férje szülővárosába.”⁶

Fábri Károly először 1923. május 4-én levélben vette fel a kapcsolatot Stein Auréllal, amelyben addigi tanulmányairól és mentorairól írt neki. „Sirdar Umrao Sher-Gil of Majitha,⁷ aki a végső lökést adta indológiai törekvéseimnek, Pesten tartózkodása alatt eleinte sok szeretettel foglalkozott velem. Ez azonban nem volt tudományos képzés. Nem nevezhetők annak Schmidt József egyetemi tanár úrral és Németh Gyula egyetemi tanár úrral folytatott beszélgetéseim sem, akiket tanácsadásért kerestem fel. Schmidt, amióta eltávolították az egyetemről, kerüli az emberekkel való találkozást, s így nem remélhetek tőle oktatást, holott tudomásom szerint ő az egyetlen, aki Magyarországon ebben részesíthetne.”⁸ Levelére Stein Aurél június 23-án, sürgős elfoglaltságai ellenére hosszú, négyoldalas választ írt.⁹ Fábri mellékelt olvasmányjegyzékéről úgy vélte, hogy az tudományos törekvéseihez jó alapot adott. Képzésével kapcsolatban pedig azt tanácsolta neki, hogy először Budapesten vagy külföldön folytasson rendszeres tanulmányokat legalább két–három évig, s majd csak utána utazzon Indiába. „Indiai egyetemek más célokat szolgálnak és nem adhatják meg az alapos európai kutatónak való kiképzést. Különböző európai ember nem élhet az indiai síkságon vagy nagyvárosban nélkülözések mellett egészségének veszélyeztetése nélkül.” Utóbbi megjegyzése nyilván arra vonatkozott, hogy Fábri megírta neki, hogy az itthoni tanulmányaihoz szükséges pénzt saját keresetéből teremtette elő. Stein Aurél szerint tudományos érdeklődéséhez, a belső-ázsiai civilizációk emlékeinek, illetve a népvándorlás korának tanulmányozásához Budapesten is találhat tanárokat és ehhez a Nemzeti Múzeum gyűjteménye kitűnő anyaggal rendelkezik. Indológiai tanulmányaihoz viszont elsősorban a német egyetemeket ajánlotta a figyelmébe. Ami az indiai álláslehetőségeket illeti, „Indiában még angol születésű szanszkritista számára sincs mostanában biztos kilátás. Európában pedig fölötte kevés a megfelelő tanszék” – írta Stein. Levelében továbbá megemlítette, hogy nemsokára könyvszállítmányt fog küldeni az Akadémiának, amelyek Fábri számára is hozzáférhetőek lesznek. Végül arra kérte őt, hogy tájékoztassa legközelebbi terveiről.

Fábri Károly ekkoriban a pécsi Erzsébet Tudományegyetemen tanult pszichológiát, filozófiát és német nyelvészetet, közben hirdetés útján magánoktatást vállalt

⁵ Fábri Károly első felesége Olivia Lucas festőművésznő volt.

⁶ „Mi történt Stein Aurél kínai expedíciójával. A magyar Ázsia-utazó levele”. *Pesti Hírlap*, 1931. szeptember 6. 32.

⁷ Umrao Singh Sher-Gil Baktay Ervin nővérét, Gottesmann Mária Antóniát vette feleségül, 1913 és 1921 között élt családijával Budapesten és Dunaharaszttiban, Fábri feltehetően szanszkrit tanulmányaihoz kért tőle segítséget.

⁸ Fábri Károly Stein Aurélnak, Pécs, 1923. május 4. – Bodleian, MSS Stein 74. fol. 116. A levelet HUSZÁGHNÉ KELECSÉNYI Ágnes idézte *Stein Aurél és a magyar tudomány* című, 2004-ben készült doktori disszertációjában: <http://doktori.btk.elte.hu/lit/huszaghne/disszertacio.pdf> (a megtekintés dátuma: 2020. 05. 17.)

⁹ Stein Aurél Fábri Károlynak, Mohand Marg havasán, 1923. VI. 23. OSzK, Kézirattár, Fond 121/741.

irodalomból és művészettörténetből, valamint német, francia és angol nyelvből. 1925-től 1939-ig a pécsi egyetemen tanított Felvinczi Takács Zoltán is, aki magántanári képesítését 1926-ban szerezte meg „Keletázsia művelődéstörténete, különösen tekintettel művészettörténetére” tárgykörében. Ismeretségük azonban nem az egyetemen kezdődött, mert Fábri a Hopp Múzeumban már korábban foglalkozott indiai eredetű szobrok szanszkrit felirataival, amellyel Stein Aurél ajánlására Felvinczi bízta meg. 1926-ban a *Pesti Hírlap* tudósítója cikkében valóságos szenzációként számolt be Fábrinak egy Laksmí istennőt ábrázoló szobor tanulmányozásakor tett felfedezéséről. „...Fábri Károly Lajos a szobrocsonka talapzatának kivájt részében rejtett kis ládikát talált, amelyre a szobornak szerkezeti szüksége nincs és amelynek eszerint bizonyosan tartalmaznia kell valamit. Megvizsgálta tehát a többi szobrocsonkát is és az egyik isten behajtott lába alól kis ezüstlapocskát látott kikandikálni. Óvatosan kihúzta: egy imádságos lap volt, amelyet valamelyik ájtatos hívő csúsztatott a Bódhi-szattva térde alá. Ezután óvatosan leemelte a szobrot a talapzatról, majd a másik szobrocsonka fiókját feszítette föl. Ekkor már megérkezett Felvinczi Takács Zoltán, a múzeum igazgatója is, aki gépészt hívtatta és most már együtt bontották fel a legnagyobb elővigyázattal az egyik tárgyat a másik után, azonnal jegyzőkönyvbe véve az összes leleteket. Kilenc isten- és Buddha-szobrot bontottak föl, ezek közül kettőt már régebben kifosztottak, hét azonban tele volt a legmeglepőbb tartalommal. Gyöngyök, drága- és féldrágakövek, arany és ezüst lapocskák, régi ezüst és aranypénzek, írások, selymek és szent ereklyék egész halmaza került napfényre.”¹⁰ A szobrocsonkákban előkerült szanszkrit szövegek megfejtésével természetesen Fábri foglalkozott, de találtak tibeti feliratúakat is, amelyek értelmezésével Felvinczi egy angol tibetológust, L. R. Binyont bízta meg, derült ki a cikkből.

Ugyanabban az évben, 1926-ban Fábri a pécsi tudományegyetemen négy részből álló előadássorozatot tartott a hindu kultúráról, amelyre a *Dunántúl* című lap invitálta az érdeklődőket és számolt be később az előadó nagy sikeréről. Az első előadást felvezető cikkében a lap néhány mondatban összefoglalta az előadó addigi tanulmányait, megemlítette, hogy Fábri hat éve foglalkozik az ind kultúrával és indogermán nyelvészettel, India iránti érdeklődésére Umrao Singh Sher-Gil volt nagy hatással. Rajta kívül Stein Auréllal is állandó összeköttetésben áll, a budapesti Keletázsiai Múzeumban pedig az indiai tárgyak vizsgálatával foglalkozik – bár azt itt nem közölte az újság, hogy erre Felvinczi Takács Zoltán kérte fel. Fábri személyében gyakorlott előadót köszönhetett a publikum, mert három évvel azelőtt már több, nagyszerű előadást tartott a Fővárosi Könyvtár központi előadótermében is. Témaválasztását, a hindu kultúrának a Buddha haláláig tartó áttekintését, külön üdvözölte az újságíró, mert szerinte e tárgyról nagyon keveset tudhat a közönség.¹¹ Első előadásáról a *Pécsi Napló* lelkes hangú beszámolót közölt. „Teljesen új és érdekesítő volt az előadásnak az a része, melyben az előadó azt a kérdést fejtegette,

¹⁰ „Nagyértékű kincseket fedeztek fel a budapesti Keletázsiai Múzeum Buddha-szobrainak belsejében. Egy magyar szanszkritológus szenzációs leletei”. *Pesti Hírlap*, 1926. július 27. 7.

¹¹ „A hindu kultúra Buddha haláláig”. *Dunántúl*, 1926. május 11. 3–4.

hogyan lett ebből a harcias lovasnemzetből [az árjából] rövid 5–600 év leforgása alatt az az elmélyült, a gondolkodás legfinomabb módszereiben járatos, a végső igazságok után vágyakozó mai hindu.”¹² Megemlítette azt is, hogy az előadó a *Védák* szanszkrit szövegéből több himnuszt fordított le kiváló formaérzéssel és olvasott fel a közönségnek. Második előadásában Fábri a kasztrendszerrel, a papi uralom megszilárdulásáról, az erdei remeteéletmód kialakulásáról beszélt, ugyancsak irodalmi forrásokkal illusztrálva az elmondottakat.¹³ Harmadik előadásáról *A hindu kultúra fénykora* címmel írt tudósítást a *Dunántúl*, amelyen a korábbiakhoz hasonlóan, az előadót megtisztelték jelenlétükkel az egyetem és a közélet kiválóságai is. Fábri előadásaiban fontosnak tartotta, hogy szemelvényekkel színesítse mondanivalóját, így tett harmadik előadásán is, ahol egy teljes upanisadot mondott el saját átültetésében. A *Nacsikétasz és a Halál* címmel készült költői fordításáról, amelyben megtartotta az eredeti versformákat, a tudósító azt is megírta, hogy ezzel elnyerte az egyetem pályadíját.¹⁴ A *Káthaka upanisad* fordításáért kapott egyetemi elismerését a *Pécsi Napló* is kiemelte cikkében.¹⁵ Negyedik, befejező előadásán Fábri Buddha életével és tanításával ismertette meg hallgatóságát, amelyen többek között két Buddha-beszédet olvasott fel szintén saját fordításában.¹⁶ A buddhizmus európai elterjesztésével kapcsolatban megjegyezte, hogy azt ellenzi, és ő maga sem buddhista, mindamellett hangsúlyozta, hogy Buddha tanával minden művelt embernek meg kell ismerkednie, hiszen tanítása sok hasonlóságot mutat Krisztus tanításaival. A *Pécsi Napló* erről, a negyedik előadásról szóló beszámolóját a következő szavakkal zárta: „A műfordítások tökéletessége, a szakirodalomban érezhető jártasság és a tárgy iránti szeretet arról győztek meg bennünket, hogy Fábri Károly jövője felé a legnagyobb várakozással tekinthetünk.”¹⁷

1926. szeptember 19-én a *Dunántúl* Hírek című rovatában tudósított arról a nagylelkű ajándékról, amellyel Stein Aurél lepte meg Fábrit, elküldte neki az 1892-ben saját fordításában megjelent *Rádzsatarangini (Királyok Krónikája)* című szanszkrit művet,¹⁸ amelynek értékét az is mutatta, hogy már sehol nem kapható. A könyvhöz mellékelte cédulára a következő sorokat írta: „Tekintetes Fábri Károly Lajos úrnak, szíves üdvözléssel küldi Stein Aurél, Mohand Marg havasán, Szent István napján, 1926.”¹⁹ Stein

¹² „Előadás a hindu őskultúráról”. *Pécsi Napló*, 1926. május 16. 8.

¹³ „Fábri Károly Lajos második előadása Indiáról”. *Dunántúl*, 1926. május 18. 5.

¹⁴ „A hindu kultúra fénykora”. *Dunántúl*, 1926. május 22. 3. Az upanisadot Vekerdi József „Ifjú a halál országában” címmel fordította le. In: *Titkos tanítások. Válogatás az upanisadokból*. Vál., ford., utószó és jegyz. VEKERDI József. Budapest, Helikon Kiadó, 1987. 26–34.

¹⁵ „Előadás a hindu iskola fénykoráról”. *Pécsi Napló*, 1926. május 22. 4.

¹⁶ „Buddha élete és tanítása. Fábri Károly utolsó előadása az egyetemen”. *Dunántúl*, 1926. május 29. 3.

¹⁷ „Előadás Buddháról és a buddhizmusról”. *Pécsi Napló*, 1926. június 2. 4.

¹⁸ M. Aurel STEIN: *Kalhana's Rājataranginī or Chronicle of the Kings of Kashmir*, Vol. I. Sanskrit text, with Critical notes, Bombay, Education Society's Press, 1892; Vol. II. *Translation*, Bombay, 1900. Reprint kiadása: *Kalhana's Rājataranginī or Chronicle of the Kings of Kashmir*, transl., intr., commentary and appendices by M. A. STEIN, Delhi, Patna, Varanasi, Motilal Banarsidass, [1961].

¹⁹ „Sir Aurel Stein nagy ajándéka”. *Dunántúl*, 1926. szeptember 19. 6. A lapban tévesen jelent meg, hogy 1872-ben adták ki Stein Aurél fordítását, hiszen akkor még csak 10 éves volt.

Aurél Indiából is figyelemmel kísérte Fábri pályáját, aki neki köszönhette a leideni egyetemre való meghívását 1927-ben, ahol az indológiai tanszéken tanársegédi állást ajánlottak fel számára.²⁰ Jean-Philippe Vogel, a leideni egyetem szanszkrit professzora és a Kern Institute vezetője régi jó ismerőse volt Stein Aurélnak. 1899-től szuperintendánsként Lahórban dolgozott, majd 1914-ben visszatért Hollandiába. Az első világháború alatt Stein Aurél rajta keresztül próbált magyar barátairól, ismerőseiről híreket kapni.²¹ Fábri a Kern Institute-ban az *Annual Bibliography of Indian Archaeology* szerkesztőbizottságában is dolgozott, ahogy később Németh Gyulának írt leveleiben olvasható. De még mielőtt elfoglalta volna helyét a leideni egyetemen, megjelent első könyve Pécsen, *Az értelemvizsgálat módszerei* címmel,²² majd a következő évben, amikor az Erzsébet Tudományegyetemen doktorrá avatták, *William James: Egy filozófus arcképe* című műve²³ is napvilágot látott.

Németh Gyulával 1923 óta állt kapcsolatban Fábri, mentoraként tisztelte és Leidenből írt leveleiben rendszeresen beszámolt neki tanulmányairól és kutatásairól. Az OSzK Kézirattárában Németh Gyula hagyatékában megtalálható Fábri neki küldött nyolc levele. Az első levelében Fábri arról írt, hogy az egyetemen régészet és művészettörténetet tanul, amellet a szanszkrit *Raghuvaszát*²⁴ és a dzsátaka szövegeket²⁵ fordítja páliból. Elújságolta azt is, hogy meghívták a dákái (daccái) egyetemre reader-nek, de mind Stein Aurél, mind pedig a holland tanárok azt tanácsolták neki, hogy ezzel várjon még egy-két évig. Fábri megköszönte Németh Gyulának, hogy elküldte neki az általa szerkesztett *Kőrösi Csoma-Archívum* egy példányát, ugyanakkor sajnálatát fejezte ki amiatt, hogy a folyóirat változatos és becses tartalma mellett eléggé korlátozott terjedelmű lett, amelynek hátterében nyilván anyagi okok állhattak. Szívesen lett volna a lap külső munkatársa, többek között felajánlotta, hogy küldene könyvismertetéseket. „Természetesen főképpen olyanokra gondolok – írta –, amelyek közelebb lesznek az érdeklődési körükhöz. Mi itt majdnem minden számottevő könyvet kézhez kapunk, ami csak valamiféle kapcsolatban van a munkakörünkkel, s azt a Bibliográfiából látni lehet, hogy mi igen tekintélyesen kitoljuk a munkakörünk határát.”²⁶ Következő levelével együtt elküldte cserepéldányként az *Annual Bibliography of Indian Archaeology* 1927-es kötetét, amely – ahogy

²⁰ „Pécsi bölcsészhallgatóból leydeni tanársegéd”. *Pécsi Napló*, 1927. október 16. 10. A hírt közölte a *Magyarság* című napilap is, bár itt Stein közreműködéséről nem ejtettek szót: „Pécsi nyelvész meghívása a leideni egyetemre”. *Magyarság*, 1927. október 16. 14.

²¹ Stein Aurél brit állampolgárként a háború alatt nem jöhetett Magyarországra. Halász Gyulának írt levelében utalt Vogel professzorra, akin keresztül várta a híreket róla és más magyar barátairól, ismerőseiről. Lásd „Stein Aurél: Újabb levél. Stein Auréltől Keleti Persiából”. *Nyugat* 1916. március 16. 361–362.

²² FÁBRI Károly Lajos: *Az értelemvizsgálat módszerei*, Pécs, Egyetemi ny., 1927.

²³ FÁBRI Károly Lajos: *William James. Egy filozófus arcképe*, Pécs, Egyetemi ny., 1928.

²⁴ Magyar fordítása: KÁLIDÁSZ: „Raghu nemzetsége”. In *Kálidász válogatott művei*, ford. TELLÉR Gyula, Bp., Európa Könyvkiadó, 1961, 103–167.

²⁵ Magyar fordítása: *Dzsátakák: [buddhista születésregék]*, vál., páliból ford., a jegyzeteket és az utószót írta VEKERDI József], Budapest, Terebess, 1998.

²⁶ „Fábri Károly Lajos levele Németh Gyulának”, I. Leiden, 1928. október 27. OSzK, Kézirattár, Fond 121/188.

írta – nyolcvan százalékban az ő munkája volt, és örömmel venné, ha nagyon röviden, de ismertetnék azt a *Kőrösi Csoma-Archívumban*. Beszámolt a Leidenben 1929 áprilisában tartott orientalista kongresszusról, amelyről szerinte ugyancsak érdemes volna pár sort közölni az *Archívumban*. Fábri örömmel vállalkozott volna Stein Aurél legújabb, *Innermost Asia*²⁷ című művének ismertetésére a folyóiratban. „Azt hiszem az 1928-as év legnagyobb eseménye az orientalisztikában. Szívesen írnék róla referátumot a KCSA-ban, ha Tanár Úr óhajtja s kb. megmondja, hogy mennyi helyet szán neki. Legszívesebben angolul írok, ami igen könnyen megy.”²⁸ Bár a levelében az *Archívumra* vonatkozó megjegyzései piros ceruzával alá vannak húzva és beszámozva, de a folyóiratban Németh Gyula semmit nem közölt Fábritól, sem az általa (is) szerkesztett bibliográfiáról.

1929-ben Fábri Károly Lajost megválasztották a Hollandiában tanuló magyar diákság szervezetének alelnökévé,²⁹ aki ebbéli tisztségében megszervezte a magyarok Szent István napi ünnepségét.³⁰ Ugyanabban az évben Stein Aurél Leidenbe látogatott, ahol előadást tartott az egyetemen és a Kern Institute-ban, majd a Németalföldi Magyar Diákegyesület, élén Révész Géza elnökkel és Fábri Károly alelnökkel, látta vendégül teára.³¹ Előadásában Stein Aurél – ahogyan előzőleg Budapesten is – beszámolt a legutóbbi, Nagy Sándor nyomában tett kutatóútjáról.³² Ezt követően Londonban, majd Amerikában a Harvard Egyetemen tartott előadásokat, utána visszatért Indiába. A következő év májusában elkezdte szervezni negyedik expedícióját, amelyet végül 1931 nyarán kénytelen volt megszakítani, de azonnal nekilátott első iráni kutatóútja előkészítésének.

1931 szeptemberében Hágában tartották az orientalisták nemzetközi kongresszusát magyar résztvevőkkel, akiknek sikeréről több napilap hírt adott. „Melegen fogadták a Londonban élő magyar fiatalembernek, Somogyi Józsefnek³³ a felolvasását, aki Ibn Dzsauzi mohamedán történetíró egyik csupán kéziratban meglevő történeti művét ismertette. Előadást tartott még Fábri Károly, egy Hollandiába szakadt magyar tudós. Vetített képeket mutatott be az indiai művészettörténet egyik érdekes köréből, az adzsantái sziklafreskók nyomán.”³⁴ Ezt követően érkezett

²⁷ *Innermost Asia, detailed report of explorations in Central Asia, Kan-su and Eastern Irán*, carried out and described ... by Aurel STEIN, with descriptive lists of antiques by F.H. ANDREWS and F.M.G. LORIMER, and appendices by J. ALLAN [et al.], Oxford, Clarendon Press, 1928.

²⁸ „Fábri Károly Lajos levele Németh Gyulának”, 2. Leiden, 1929. április 11. OSZK, Kézirattár, Fond 121/188.

²⁹ „Magyarok tömörülése Hollandiában”. *Magyarság*, 1929. február 22. 13.

³⁰ „Külföldi magyarok Szent István-nap ünnepé”. *Magyarság*, 1929. augusztus 20. 14; „Szent István-ünnep Leidenben”. *Magyarság*, 1929. augusztus 24. 10.

³¹ „Stein Aurél Leidenben”. *Magyarság*, 1929. november 3. 12.

³² HALÁSZ Gyula: „Sir Aurel Stein előadása. Nagy Sándor nyomdokain az Indushoz”. *Újság*, 1929. október 13. 33; HALÁSZ Gyula: „Stein Aurél Szvát és Bunér rejtelseiről. Nagy Sándor hódító hadjáratának nyomdokain”. *Az Est*, 1929. október 16. 6.

³³ Hollósi Somogyi József (1899–1976), nyelvész, arabista.

³⁴ „Befejeződött az orientalista kongresszusa Hágából jelentik”. *Pesti Hírlap*, 1931. szeptember 17. 6; ugyanezt közölte a *Budapesti Hírlap* is „Magyar sikerek az orientalista kongresszuson” címmel, 1931. szeptember 17. 7.

Fábrihoz a megtisztelő meghívás Stein Auréltól, hogy csatlakozzon hozzá következő kutatóútjára asszisztensként.

Négy hónapig tartó közös iráni expedíciójukról Stein Aurél 1931. december 14-én Bhérából küldött levelet Halász Gyulának, amelyet rövidítve közölt a *Pesti Hírlap*. Ebből kitűnik, hogy előző sikertelen expedíciója után, még ehhez a jóval rövidebb úthoz is óvatosabban fogott hozzá. „November elsején elindultam Srínagarból, miután előbb értesültem, hogy megjött a perzsa kormány engedélye a tervezett kutatóútra. De hasznosnak látszott, hogy aktuális megkezdése előtt bevarjam az ottani helyi hatóságok részéről tervezett intézkedések elvégzését. Addig hasznos és előbb számba vett kutatásokat folytathatunk a Dzsalam és Indus közötti vidéken, melyhez régóta fűz régészeti érdeklődésem. E vidéken járunk mostan jó eredménnyel. Dr. Fábri Károly (S. A. magyar titkárja és kísérője) jó időben csatlakozott hozzám Lahore-ban és buzgó és hozzáértő segédnek bizonyul. Ő is küldi üdvözleteit és jó kívánságait... Üdvözli régi híve, Stein Aurél.”³⁵

Az iráni expedíció Stein Aurél 1928-ban tett kutatásainak folytatása volt. Akkor az indiai kormány megbízásából Balucsisztánon keresztül a brit Makrán partvidéken kutatott, ezúttal a perzsa kormány engedélyével a perzsa Makránon át a Perzsa-öböl tengerpartjáig terjesztette ki vizsgálódását. Az expedíció visszaérkezése után Fábri a British Museumban dolgozta fel az általuk gyűjtött leleteket F. H. Andrews-zal, Stein Aurél régi barátjával, művészettörténész munkatársával. 1932 júniusában Stein előbb Budapesten, a Margitszigeten pihente ki az expedíció fáradalmait teljes visszavonultságban, bár az újságok tudósítói előtt nem maradt titokban itt tartózkodása,³⁶ majd júliusban Londonba ment, ahol a Royal Asiatic Society nagy aranyérmével tüntették ki.³⁷ A díjhoz a Magyar Földrajzi Társaság is gratulált, amit a tudós a következő expedíciójáról küldött levelében köszönt meg.³⁸ Fábri a British Museumban végzett munka után visszatért Leidenbe, mert Stein Aurél anyagi okokból kénytelen volt lemondani további segítségéről második iráni expedícióján.³⁹ Tudományos pályájának alakulását azonban figyelemmel kísérte, az ő biztatására írt Fábri újabb levelet Németh Gyulának, amelyben budapesti egyetemi állás iránt érdeklődött nála. „Talán nem szerénytelenség, ha újból emlegetni bátorkodom egy magyarországi elhelyezkedés lehetőségét. Tudom, hogy milyen szörnyű a helyzet odahaza. S mégis vágyódom arra, hogy kis tudásomat (s amit még tanulni fogok!), odahaza váltsam hasznos aprópénzre. Tudományágom otthon nemcsak hogy teljesen elhanyagolt, de soha még nem volt képviselve! Az indiai kultúrtörténet, nyelvészet és irodalomtörténet otthon mindig csak ancillája volt az összehasonlító nyelvtudománynak és az indiai régészet soha, semmi formában, még szolgálólányként

³⁵ „Stein Aurél levele Indiából”. *Pesti Hírlap*, 1932. január 5. 7.

³⁶ „Titokban egy hétig Budapesten pihent Stein Aurél”. *Az Est*, 1932. június 2. 10; „Stein Aurél Budapestén járt”. *Újság*, 1932. június 2. 6.

³⁷ „Sir Aurel Stein kitüntetése”. *Újság*, 1932. június 17. 5.

³⁸ „Stein Aurél levele Perzsiából”. *Földrajzi Közlemények*, 1932, 161.

³⁹ WHITFIELD: i. m. 105.

sem szerepelt. A nyugati egyetemeken az utolsó két évtizedben az „indogermán” tanszékből mindenütt kivált egy „indológiai” tanszék. Itt, Leidenben, pl. ez Kern halála után, Hamburgban pedig a múlt évben történt.”⁴⁰ Kérése alátámasztására Stein Aurél angolul neki írt levelét is bemásolta Némethnek. Újból felvetette, hogy szeretne néhány cikket írni a *Kőrösi Csoma-Archívumba*, és egy könyvet kiadni az indiai régészet és kultúra eredményeinek összefoglalásáról. A könyvvel kapcsolatban talán a *Bibliotheca orientalis Hungarica* sorozatra gondolt, amelyben Németh Gyulának előző évben jelent meg a nagyszentmiklósi kincs feliratairól írt tanulmánya.⁴¹ Következő levelében⁴² megköszönte Némethnek a rovásírásról küldött dolgozatát, amely egy cikk megírására inspirálta Fábrit, amit elküldött Némethnek, arra kérve őt, hogy nézze át egy „outsider” próbálkozását, amelyet „fogyatékoságai teljes tudatában” vetett papírra, hiszen a téma irodalmát nem ismeri. Tanulmányában felvetette az ősi magyar rovásírás és a bráhmí írás karaktereinek hasonlósága alapján lehetséges közös eredetüket. Németh munkájához egy megjegyzést is fűzött, azt kifogásolta, hogy nem hivatkozott Stein Aurélra, aki Míránban perzsa buddhista freskók alatt talált „orchoni stb. ábécében írt rovásírásos szövegeket”.

1933. szeptember 28-án Fábri Károly a Kőrösi Csoma Társaságban számolt be Stein Auréllal együtt tett expedíciójukkal kapcsolatban az Indus-völgyi civilizáció régészeti feltárásáról. Útjuk tudományos eredményeit ő ez alkalommal nem kívánta részletezni, mert annak ismertetése a kutatás vezetőjeként Stein Aurélt illette, aki egy évvel később tartott arról előadást Budapesten. Fábri *A legrégebb indiai kultúra nyomában* című vetített képekkel egybekötött expozéján az Indus folyó völgyében az utóbbi kilenc évben végzett ásatások eredményeiről tájékoztatta a közönséget, bemutatva a feltárt civilizációnak a mezopotámiai és az Elam kultúrákkal való rokonságát. Előadásáról többek között beszámolt a *Magyar Hírlap*⁴³ és a *Pesti Hírlap*,⁴⁴ de a legrészletesebben a *Budapesti Hírlap*⁴⁵ foglalkozott vele. A cikkben nemcsak Mohendzsó-dáró „szürreálisan” fejlett műveltségét, a csatornázott, fürdőszobákkal ellátott, égetett téglákból épült emeletes lakóházakat, a hatalmas közfürdőt (amely valójában a rituális fürdés céljára szolgáló nagy medence volt), a finoman megmunkált ékszereket, az egyéniséget híven tükröző táncoló nőket ábrázoló szobrokat ismertették az előadó által elmondottak alapján, hanem a civilizáció megtalálásá-

⁴⁰ „Fábri Károly Lajos levele Németh Gyulának”, 4. Noordwijk am Zee, 1933. január 28., OSzK, Kézirat-tár, Fond I21/I88.

⁴¹ NÉMETH Gyula: *Die Inschriften des Schatzes von Nagy-Szent-Miklós: mit zwei anhängen: 1. Die sprache der Petschenegen und Komanen, 2. Die ungarische kerbschrift*, Budapest-Leipzig, Kőrösi Csoma-Gesellschaft, Harrassowitz, 1932. (Bibliotheca orientalis Hungarica 2.). Magyarul: NÉMETH Gyula: *A nagyszentmiklósi kincs feliratai*, Budapest, Nyelvtudományi Társaság, 1932. (A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai, 30.)

⁴² „Fábri Károly Lajos levele Németh Gyulának”, 5. Noordwijk am Zee, 1933. március 4., OSzK, Kézirat-tár, Fond I21/I88.

⁴³ „Előadás Stein Aurél legutóbbi kutató útjairól”. *Magyar Hírlap*, 1933. szeptember 29. 6.

⁴⁴ „Stein Aurél legutóbbi kutató útjai”. *Pesti Hírlap*, 1933. szeptember 29. 7.

⁴⁵ „»Komfortos« lakások 3000 év előtti városban”. *Budapesti Hírlap*, 1933. szeptember 29. 7.

hoz vezető körülményeket is. Fábri elmondta, hogy az indus vasutasok hívták fel a régészek figyelmét a vasúti töltés mentén található sztúpák alatt rejtőző romokra, amelyek feltárását az angol kormány bőkezűen támogatta.

Harmadik iráni expedícióját követően Stein Aurél ismét Európába látogatott. Előbb 1934 júliusában Londonban az India Society elnöki székében ülve hallgatta meg barátja és művészettörténész munkatársa, Fred H. Andrews előadását, aki az ülésen a British Museum számára Stein által gyűjtött leletek legszebb darabjaival ismertette meg a társaságot.⁴⁶ Októberben érkezett meg Budapestre, látogatását a magyar lapok természetesen élénk figyelemmel kísérték. Előadása előtt több újság munkatársának sikerült őt felkeresnie,⁴⁷ a leghosszabban a *8 Órai Újság* riportere, Rusznyák Iván beszélgetett vele.⁴⁸ Szóba került másnapi előadása, amellyel kapcsolatban Rusznyák a magyar vonatkozásokról is kérdezte őt. „Magyar vonatkozásokkal nem találkoztam ezen a vidéken. Délkelet-Perzsiában találtam ugyan eddig még alig ismert ős-török törzsek maradványait és telepeit s hosszabb időn keresztül megfigyeltem az itt élő törzsek nyelvjárásait” – válaszolta Stein Aurél, majd hozzátette, „ezeknek a törzseknek a nyelvjárásával azért foglalkoztam különösképpen, mert hiszen közismert tény, hogy eredetben sok török elem vegyült a magyar népbe.”⁴⁹ A cikk címében említett ezeréves magyar határokról pedig azzal kapcsolatban esett szó, hogy Stein Aurél kifejtette, a történelmi fejlődést nem lehet elválasztani a földrajzi tényezőktől. „Nem lehet vitás, hogy a Kárpátok medencéje is olyan földrajzi egységet alkot, amelynek a történelmében és fejlődésében a földrajzi tényezők fontossága a legszembeötlőbb módon tükröződik vissza.” Az előadásra végül nem az Akadémia színházában, hanem a hatalmas érdeklődésre való tekintettel a nagyobb befogadó képességű Zeneakadémián került sor. Az eseményről tudósító újságírók mindegyike megjegyezte, hogy a teremben még így is leírhatatlan zsúfoltság volt. Az előadáson részt vettek a tudományos és közélet vezető személyiségei, ott volt többek között gróf Bethlen István, gróf Teleki Pál, Hegedűs Loránt, Balogh Jenő, Jankovich Béla. Az ülésen elnöklő Berzeviczy Albert külön köszöntötte Nagy-Britannia és az Egyesült Államok hivatalos képviselőit. A kiemelkedő esemény hangulatára jellemző, hogy a *Népszava* tudósítójának olyan érzése volt, mintha az „angol Royal Society” ülésén lett volna.⁵⁰ Vetített képekkel kísért előadásán Stein Aurél kifejtette, expedícióinak az volt a célja, hogy megtalálja az ind és az ősi mezopotámiai kultúra közötti összekötő kapcsot. Kutatásaira a kő- és rézkorszak fejlett művelt-

⁴⁶ „Stein Aurél az Indiai Társaság elnöki székében”. *Pesti Hírlap*, 1934. július 12. 12.

⁴⁷ „Stein Aurél Budapesten. A világhírű utazó nyilatkozik legutóbbi kutatásairól és legközelebbi terveiről”. *Magyarország*, 1934. október 11. 9; „Ötezeréves kultúra maradványait találtam Perzsiában – mondotta Stein Aurél, a világhírű régész, aki Budapestre érkezett, hogy előadást tartson az Akadémián”. *Pesti Napló*, 1934. október 11. 11. Mindkét cikk a szerző nevének feltüntetése nélkül jelent meg.

⁴⁸ RUSZNYÁK Iván: „Stein Aurél, a világhírű tudós nyilatkozik a 8 Órai Újságnak az ezeréves magyar határokról. A Kárpát-medence egységéről, tudományos kutatásairól és a »sárga veszedelem«-ről”. *8 Órai Újság*, 1934. október 11. 7–8.

⁴⁹ Uo. 7.

⁵⁰ (iksz): „Ősi kultúrák nyomában”. *Népszava*, 1934. október 12. 2.

ségét feltáró mohendzsó-dárói felfedezések szolgáltatták a serkentő okot, ahogy azt az előadásának szövegét közreadó *Budapesti Szemle*ben olvashatjuk.⁵¹ Az Indus völgyében 1922-ben megindult nagykiterjedésű ásatásokat barátja, Sir John Marshall vezette az Indiai Régészeti Felügyelőség főigazgatójaként. Stein Aurél előadásában megemlítette az 1932-i expedícióján részt vevő lelkes magyar útitársának, Fábri Károlynak a nevét, aki a Kőrösi Csoma Társaságban tartott – fentebb említett – előadásán már beszámolt a mohendzsó-dárói leletekről. Majd szót ejtett a térség klimatikus változásairól, a régészeti feltárás során talált ősi földalatti öntözőcsatornákról, harmincméteres dombok alól előkerült festett cserépedényekről, amelyek egy valaha virágzó kultúra maradványai voltak. Dzshalaván völgyeiben, egy Mehi néven ismertté vált halomban tucatjával tárta fel az anyaistennőnek és Siva szent állatának, a púpos Nandi bikának terrakotta figuráit, amelyek bizonyították az árják betelepülése előtt az Indus völgyében élő népek körében uralkodó kultusz nyugat felé való terjeszkedését. Előadása végén kitért az árja törzsek lehetséges útvonalára a Pandzsáb felé, amely feltételezése szerint Anatólia felől indult ki, s melyre a *Rigvéda* himnuszaiban azonosítható folyónevek szolgálhatnak bizonyítékkal.

A vezető napilapok képviselői mind figyelemmel kísérték és tudósítottak Stein Aurél előadásáról, hogy azok az olvasók is értesüljenek róla, akik a terem véges befogadó képessége miatt nem tudták élőben követni az eseményt.⁵² Fábri Károly szerepéről ezúttal egyik lap sem ejtett szót, de azt megemlézték, hogy a kutatás a Harvard Egyetem, a British Museum és a perzsa kormány hathatós segítségével valósulhatott meg. Valamint arról is beszámoltak, hogy milyen szép magyarsággal, jó kiejtéssel beszélt az előadó, akinek a hangját már ekkor is szerették volna megörökíteni a rádióban.⁵³ Stein Aurél azzal hárította el a kérést, hogy még nem döntötte el, kíván-e élni ezzel a lehetőséggel, mert úgy gondolta, hogy hangja idegenszerűen csengene. Végül négy évvel később, 1938-ban rögzítették háromperces felolvasását, melyben Kőrösi Csoma Sándorról emlékezett meg.⁵⁴ Halász Gyula kérdésére, hogy előadása után Budapestről hová utazik, azt válaszolta, hogy Oxfordba, „igazi európai otthonába”, s onnan fog bejárni Londonba, hogy gyűjteményeit rendezze.

Stein Aurél hiába igyekezett kapcsolatai (Németh Gyula, Balogh Jenő) révén segíteni Fábri Károlyt, hogy katedrához jusson a budapesti egyetemen, ez végül nem sikerült, ezért Fábri 1933-ban elfogadta Rabindranath Tagore meghívását Santinikétanba, ahol művészettörténeti előadásokat tartott az egyetemen. Később Kal-

⁵¹ STEIN Aurél: „Az indo-perzsa határvidék ősi története a földrajz és újabb kutató-utazások világában”. *Budapesti Szemle*, 1935. 686. szám, 5.

⁵² „Ötezeréves ismeretlen kultúra romjai Ázsiában”. *Budapesti Hírlap*, 1934. október 12. 7; „Stein Aurél előadása az ázsiai sivatagokról, amelyekben ötezer évvel ezelőtt virágzó városok éltek”. *Magyarság*, 1934. október 12. 4; „Hatezeréves földalatti öntözőcsatornák Ázsiában”. *Nemzeti Újság*, 1934. október 12. 8; „A történelem nyomában...”. *Magyar Hírlap*, 1934. október 12. 7; „Stein Aurél legújabb ázsiai kutatásairól”. *Pesti Hírlap*, 1934. október 12. 8; „Sir Stein Aurél a hangversenydobogón”. *Újság*, 1934. október 12. 7.

⁵³ HALÁSZ Gyula: „Stein Aurél”. *Rádióélet*, 1934. október 12. 9.

⁵⁴ HALÁSZ Gyula: „Stein Aurél a rádióban”. *Rádióélet*, 1938. január 7. 8–9.

kuttában is volt előadássorozata. Minderről 1934. október 24-én Lahórból küldött levelében⁵⁵ Németh Gyulának is beszámolt, elpanaszolva, hogy a magyar hivatalos köröktől egy fillér segítséget sem kapott. Hozzáállásuk „sérti a magyar érzésemet, bántja az önérzetemet. De hát azért jó magyar maradok!” – írta. Lahórba a Punjab University meghívására érkezett és tartott előadásokat az egyetemen. Levelével együtt elküldte Némethnek a rovásírásról írt tanulmányát,⁵⁶ amelyet előzőleg vetített képekkel kísérve a leideni orientalista kongresszuson is felolvasott, s mint büszkén írta, tételeit kivétel nélkül elfogadták a résztvevők. Megemlítette, hogy ehhez átolvasta Thomsen cikkét⁵⁷ is, amit Németh ajánlott neki. Beszámolt aktuális kutatásairól, a buddhista művészetről készülő könyvről, amelyet egy kalkuttai kiadó megbízásából ír, s minthogy a témában csak szétszórt cikkek találhatók, minden bizonnyal úttörő munka lesz. Levelében örömet fejezte ki, hogy a „gúnyá”-ról szóló cikkét már nyomtatják, és kérte, hogy küldjék el neki a kefelenyomatot. A cikket talán a *Kőrösi Csoma-Archívum*ba szánta, amely többször közölt szómagyarázatokkal kapcsolatos rövidebb írásokat (például Németh Gyulától is), de sem itt, sem más nyelvészeti lapban nem találtam a nyomát Fábri írásának. Két évvel később, 1936. január 31-én már Mohendzsó-dáróból írt levelet Némethnek.⁵⁸ Fábri nagyon érdekelték a Harappában és Mohendzsó-dáróban folyó ásátások, ahogyan ez a Kőrösi Csoma Társaságban tartott előadásából is érezhető volt. Neve ismertté vált a szakmai körökben, nemcsak Stein Auréllal közös kutatóútja révén, hanem a leideni *Annual Bibliography of Indian Archaeology* szerkesztése által is, ennek köszönhetette, hogy részt vehetett az Archaeological Survey of India munkatársaként az Indus-völgyi ásátásokban, és közreműködött a Régészeti Felügyelőség évkönyve, az *Annual Reports of Archaeological Survey of India* szerkesztésében. Levele végén még Németh Gyula Kőrösi Csomáról írt cikkéről is kifejtette a véleményét. Szerinte a tanulmány nem merítette ki Csoma igazi hitvallását, „hogymondjam: igaz, amit Méltóságod ír, de ennél még több igazság is van” – írta. Fábriknak korábban az Akadémia könyvtárában kezébe került Csoma szójegyzéke, amelyben szanszkrit és páli szavakat azonosított magyar szavakkal. „Nem akarom egyáltalában azt mondani – írta Némethnek –, hogy Csomának igaza volt, bár bámulom genialis rokonításait. De azt szeretném mondani, hogy Csoma határozottan rokonította a szanszkritot és pálit a magyarral és hitt a buddhizmusnak az ősmagyarokkal való kapcsolatában. Hogy az ujjurokhoz akart jutni, az kétségtelen, Campbell följegyzése vitathatatlan.” Levele végén még mindig a „gúnyá”-ról írt cikke sorsa felől érdeklődött Némethnél.⁵⁹

⁵⁵ „Fábri Károly Lajos levele Németh Gyulának.” 7. Lahore, 1934. okt. 24., OSzK, Kézirattár, Fond 121/188.

⁵⁶ „The ancient Hungarian script and the Brāhmī characters.” *Indian Culture*, 1934–1935, 167–171.

⁵⁷ V. THOMSEN: „Ein Blatt in türkischen „Runen“-schrift aus Turfan”. *SPAW [Sitzungsberichte der Preussischen Akademie der Wissenschaften]*, 1910, 296–314.

⁵⁸ „Fábri Károly Lajos levele Németh Gyulának.” 8. Mohenjo-daro, 1936. jan. 31., OSzK, Kézirattár, Fond 121/188.

⁵⁹ A levélben a gúnya szó pirossal be van karikázva és alatta a március szó szerepel. A KCSA 1935–1939

Fábri Indiában elért sikereiről 1936-ban Halász Gyula számolt be a *Pesti Hírlap* hasábjain.⁶⁰ Cikkét a következőkkel kezdte: „Egy indiai napilapnak, a Karachiban megjelenő *The Sind Observer* egyik legutóbbi számának címlapján ismerős fiatal arc, alatta név: Dr. Charles Fabri, Orientalist and Archaeologist, az indiai kormány régészeti osztályának tagja. Az egész első oldalt betöltő tudósítás a magyar tudós legújabb régészeti fölfedezéseiről szól. A lap belsejében még két hasábnyi érdekes szemelvényt találunk honfitársunknak a Szind-i történelmi társaságban tartott nagyszerű előadásából: »Legújabb fölfedezések az Indus-völgy kultúrájával kapcsolatban.«” Hat hónapig tartó ásatásai során olyan agyagkorsókat talált, amelyeken sumér feliratok voltak, s ezek elemzése az Indus-völgyi műveltség korára vonatkozóan is világos feleletet adott. Ahogy a cikkben szellemesen megjegyezték, a doktor hol festői, hol költői szavakkal rombolta szét a „vasárnap délutáni régészek” megállapításait és hosszan foglalkozott a Kelet és a Nyugat közötti kapcsolatok kétségtelen bizonyítékaival, az Indus-völgyi civilizációnak a mezopotámiai és egyiptomi kultúrákkal való hasonlóságával. Előadásában megemlékezett Stein Auréllal való kutatóútjáról is. Halász Gyula ehhez még hozzátette, hogy Fábri akkor járt először Ázsiában, és ez volt az első alkalom, amikor Stein Aurél magyar kísérőt vitt magával kutatóútjára. A cikkhez egyébként erről az útról három képet is mellékeltek, amelyeket Fábri készített.

Egy év múlva, 1937-ben ismét feltűnt Fábri neve a magyar lapokban. Ezúttal *Az Est* közölte a *Daily Express* cikke nyomán – amelyet Stein Aurél új expedíciójával kapcsolatban írtak –, hogy kutatóútjára sohasem kísérte őt el egyetlen európai ember sem.⁶¹ *Az Est* úgy tűnik, nem járt utána ennek a hírnek, habár Halász Gyula előbb idézett cikkén kívül is több magyar lapban megjelent 1931-ben, hogy Stein Aurél meghívta következő kutatóútjára Fábri magyar asszisztenseként. Két nappal később *Az Est* közreadta özv. Fábri Henrikné levelét, aki cáfolta az angol lap értesülését. „Kérem önöket, hogy közöljék: Sir Aurél Stein 1931 októberében elvitte magával kutatóútjára dr. Fábri Károly Lajost. Fábri akkoriban dr. Vogel professzor mellett volt asszisztens Leydenben, a kutatóút miatt egyévi szabadságot kapott. Sir Stein Aurél erről az útjáról a Zeneakadémia nagytermében 1934. október 11-én előadást tartott és úgy ez alkalommal, mint az azóta Londonban megjelent könyvében nagy dicsérrel és elismeréssel nyilatkozott fiatal magyar kísérőjéről és munkatársáról. Dr. Fábri néhány éve Indiában él, az angol kormány nagy megelégedésére Lahore-ban egy ősrégi múzeumot rekonstruál.”⁶² Ugyanekkor a *Pécsi Napló* is megemlékezett röviden a Pécsről elindult tudós karrierjéről.⁶³ Stein Aurél,

.....
 évekre vonatkozó kiegészítő kötetében azonban nincs nyoma a cikknek. A *Nyelvtudományi Közlemények* 1936-ban Németh Gyula cikkét közölte „Keleti eredetű magyar ruhanevek” címmel (321–328), és talán ugyanitt jelent volna meg Fábri cikke is.

⁶⁰ HALÁSZ Gyula: „Stein Aurél és Fábri Károly kutatóútja az Indus völgyében”. *Pesti Hírlap*, 1936. szeptember 13. 12.

⁶¹ „Stein Aurél új ázsiai expedíciója”. *Az Est*, 1937. július 20. 8.

⁶² „Stein Aurél magyar útítársa”. *Az Est*, 1937. július 22. 8.

⁶³ „Egy Pécsről elindult karrier”. *Pécsi Napló*, 1937. július 22. 5.

a Fábri Károly édesanyja által is említett könyvében⁶⁴ többször nagyon meleg hangon nyilatkozott asszisztenséről. A mű előszavában azt írta róla, hogy személyében tudományos felkészültségű munkatársra talált, aki már hosszú ideje folytatta az indiai régiségekre irányuló tanulmányait Vogel professzor irányítása alatt a leideni egyetem Kern Intézetében. Éles szemmel és ügyes kézzel ajándékozta meg a sors, és így hasznos segítségnek bizonyult nemcsak az ásatások felügyelésében, hanem a napvilágra került tárgyak tanulmányozásában is. A kutatóútról visszatérve pedig, mielőtt Leidenbe hazament, öt hónapot töltött Londonban a British Museumban a leletek rendezésével, a kerámiamaradványok ezreinek pontos helymeghatározásával. Komolyan megfontolandó volna – írta Stein Aurél –, hogy a kutatás érdekében lehetőséget adjanak Fábrinak, hogy Északnyugat-India egyik nagy prehisztorikus terepén rendszeres ásatásokat irányítson, amelyre kivételesen képzett és rátermett szakember.⁶⁵ Amikor e sorok megjelentek, Fábri már az Archaeological Survey of India égisze alatt folytatta ásatásait az Indus-völgyi lelőhelyeken. Később pedig, ahogy édesanyja is említette *Az Est*-nek írt levelében, a Central Museum of Lahore átszervezésével bízták meg.

Bibliográfia

- „Befejeződött az orientalisták nemzetközi kongresszusa Hágából jelentik”. *Pesti Hírlap*, 1931. szeptember 17. 6.
- „Buddha élete és tanítása. Fábri Károly utolsó előadása az egyetemen”. *Dunántúl*, 1926. május 29. 3.
- Dzsatákák: [buddhista születésregék]*, vál., páliból ford., a jegyzeteket és az utószót írta VEKERDI József], Budapest, Terebess, 1998.
- „Egy Pécsről elindult karrier”. *Pécsi Napló*, 1937. július 22. 5.
- „Előadás a hindu iskola fénykoráról”. *Pécsi Napló*, 1926. május 22. 4.
- „Előadás a hindu őskultúráról”. *Pécsi Napló*, 1926. május 16. 8.
- „Előadás Buddháról és a buddhizmusról”. *Pécsi Napló*, 1926. június 2. 4.
- „Előadás Stein Aurél legutóbbi kutató útjairól”. *Magyar Hírlap*, 1933. szeptember 29. 6.
- FÁBRI Károly Lajos: “The ancient Hungarian script and the Brāhmī characters.” *Indian Culture*, 1934–1935. 167–171.
- FÁBRI Károly Lajos: *Az értelemvizsgálat módszerei*, Pécs, Egyetemi ny., 1927.
- „Fábri Károly Lajos levele Németh Gyulának”. OSzK, Kézirattár, Fond 121/188.
- „Fábri Károly Lajos második előadása Indiáról”. *Dunántúl*, 1926. május 18. 5.
- FÁBRI Károly Lajos: *William James. Egy filozófus arcképe*, Pécs, Egyetemi ny. 1928.

⁶⁴ Aurel STEIN: „Archaeological reconnaissances in North-Western India and South-Eastern Iran.” London, Macmillan, 1937.

⁶⁵ i. m. X.

- HALÁSZ Gyula: „Sir Aurel Stein előadása. Nagy Sándor nyomdokain az Indushoz”. *Újság*, 1929. október 13.
- HALÁSZ Gyula: „Stein Aurél”. *Rádióélet*, 1934. október 12. 9.
- HALÁSZ Gyula: „Stein Aurél a rádióban”. *Rádióélet*, 1938. január 7. 8–9.
- HALÁSZ Gyula: „Stein Aurél elbeszéli kínai expedíciója és hirtelen visszatérése történetét”. *Magyarság*, 1931. július 26. 5–6.
- HALÁSZ Gyula: „Stein Aurél és Fábri Károly kutatóútja az Indus völgyében”. *Pesti Hírlap*, 1936. szeptember 13. 12.
- HALÁSZ Gyula: „Stein Aurél Szvát és Bunér rejtelméről. Nagy Sándor hódító hadjáratának nyomdokain”. *Az Est*, 1929. október 16. 6.
- „Hatezeréves földalatti öntözőcsatornák Ázsiában”. *Nemzeti Újság*, 1934. október 12. 8.
- „A hindu kultúra Buddha haláláig”. *Dunántúl*, 1926. május 11. 3–4.
- „A hindu kultúra fénykora”. *Dunántúl*, 1926. május 22. 3.
- HUSZÁGHNÉ KELECSÉNYI Ágnes: *Stein Aurél és a magyar tudomány*, Doktori disszertáció, 2004, doktori.btk.elte.hu/lit/huszaghne/disszertacio.pdf (a megtekintés dátuma: 2020. 05. 17.)
- „Ifjú a halál országában” címmel fordította le. In: *Titkos tanítások. Válogatás az upanisadokból*. Vál., ford., utószó és jegyz. VEKERDI József. Budapest, Helikon Kiadó, 1987. 26–34.
- KÁLIDÁSZ: „Raghu nemzetsége”. In *Kálidász válogatott művei*, ford. TELLÉR Gyula, Bp., Európa Könyvkiadó, 1961, 103–167.
- „»Komfortos« lakások 3000 év előtti városban”. *Budapesti Hírlap*, 1933. szeptember 29. 7.
- „Külföldi magyarok Szent István-nap ünnepe”. *Magyarság*, 1929. augusztus 20. 14.
- LAMBRECHT Kálmán: „Kína elzárta határait az idegen tudósok elől”. *Budapesti Hírlap*, 1931. szeptember 6. 11.
- „Magyar sikerek az orientalista kongresszuson”. *Budapesti Hírlap*, 1931. szeptember 17. 7.
- „Magyarok tömörülése Hollandiában”. *Magyarság*, 1929. február 22. 13.
- „Mi történt Stein Aurél kínai expedíciójával. A magyar Ázsia-utazó levele”. *Pesti Hírlap*, 1931. szeptember 6. 32.
- „Nagyértékű kincseket fedeztek fel a budapesti Keletázsiai Múzeum Buddha-szobrainak belsejében. Egy magyar szanszkritológus szenzációs leletei”. *Pesti Hírlap*, 1926. július 27. 7.
- NÉMETH Gyula: *Die Inschriften des Schatzes von Nagy-Szent-Miklós: mit zwei anhängen: 1. Die sprache der Petschenegen und Komanen, 2. Die ungarische kerbschrift*, Budapest – Leipzig, Körösi Csoma-Gesellschaft, Harrassowitz, 1932. (Bibliotheca orientalis Hungarica 2.)
- NÉMETH Gyula: „Keleti eredetű magyar ruhanevek”. *Nyelvtudományi Közlemények*, 1936. 321–328.
- NÉMETH Gyula: *A nagyszentmiklósi kincs feliratai*, Budapest, Nyelvtudományi Társaság, 1932. (A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai, 30.)

- „Ősi kultúrák nyomában”. *Népszava*, 1934. október 12. 2.
- „Ötezeréves ismeretlen kultúra romjai Ázsiában”. *Budapesti Hírlap*, 1934. október 12. 7.
- „Ötezeréves kultúra maradványait találtam Perzsiában – mondotta Stein Aurél, a világhírű régész, aki Budapestre érkezett, hogy előadást tartson az Akadémián”. *Pesti Napló*, 1934. október 11. 11.
- „Pécsi bölcsészhallgatóból leydeni tanársegéd”. *Pécsi Napló*, 1927. október 16. 10.
- „Pécsi nyelvész meghívása a leideni egyetemre”. *Magyarság*, 1927. október 16. 14.
- RUSZNYÁK Iván: „Stein Aurél, a világhírű tudós nyilatkozik a 8 Órai Újságnak az ezezeréves magyar határokról. A Kárpát-medence egységéről, tudományos kutatásairól és a »sárga veszedelem«-ről”. *8 Órai Újság*, 1934. október 11. 7–8.
- „Sir Aurel Stein kitüntetése”. *Újság*, 1932. június 17. 5.
- „Sir Aurel Stein nagy ajándéka”. *Dunántúl*, 1926. szeptember 19. 6.
- „Sir Stein Aurél a hangversenydobogón”. *Újság*, 1934. október 12. 7.
- A. STEIN: „Archaeological reconnaissances in North-Western India and South-Eastern Iran.” London, Macmillan, 1937.
- „Stein Aurél az Indiai Társaság elnöki székében”. *Pesti Hírlap*, 1934. július 12. 12.
- STEIN Aurél: „Az indo-perzsa határvidék ősi története a földrajz és újabb kutató-utazások világában”. *Budapesti Szemle*, 1935. 686. szám, 5.
- „Stein Aurél Budapesten. A világhírű utazó nyilatkozik legutóbbi kutatásairól és legközelebbi terveiről”. *Magyarország*, 1934. október 11. 9.
- „Stein Aurél Budapesten járt”. *Újság*, 1932. június 2. 6.
- „Stein Aurél előadása az ázsiai sivatagokról, amelyekben ötezer évvel ezelőtt virágzó városok éltek”. *Magyarság*, 1934. október 12. 4.
- Stein Aurél Fábri Károlynak, Mohand Marg havasán, 1923. VI. 23. OSzK, Kéziratár, Fond 121/741.
- A. STEIN: *Innermost Asia, detailed report of explorations in Central Asia, Kan-su and Eastern Irān*, carried out and described by Aurel STEIN, with descriptive lists of antiques by F.H. ANDREWS and F.M.G. LORIMER, and appendices by J. ALLAN [et al.], Oxford, Clarendon Press, 1928.
- M. A. STEIN: *Kalhana's Rājatarāṅginī or Chronicle of the Kings of Kashmir*, Vol. I. Sanskrit text, with Critical notes, Bombay, Education Society's Press, 1892; Vol. II. *Translation*, Bombay, 1900. Reprint kiadása: *Kalhana's Rājatarāṅginī or Chronicle of the Kings of Kashmir*, transl., intr., commentary and appendices by M. A. STEIN, Delhi, Patna, Varanasi, Motilal Banarsidass, [1961].
- „Stein Aurél legújabb ázsiai kutatásairól”. *Pesti Hírlap*, 1934. október 12. 8.
- „Stein Aurél legutóbbi kutató útjai”. *Pesti Hírlap*, 1933. szeptember 29. 7.
- „Stein Aurél Leidenben”. *Magyarság*, 1929. november 3. 12.
- „Stein Aurél levele Indiából”. *Pesti Hírlap*, 1932. január 5. 7.
- „Stein Aurél levele Perzsiából”. *Földrajzi Közlemények*, 1932, 161.
- „Stein Aurél magyar útítársa”. *Az Est*, 1937. július 22. 8.
- „Stein Aurél új ázsiai expedíciója”. *Az Est*, 1937. július 20. 8.

- „Stein Aurél: Újabb levél. Stein Auréltól Keleti Persiából”. *Nyugat* 1916. március 16. 361–362.
- „Stein Aurél visszatér Indiába?” *Magyarság*, 1931. július 7. 7.
- „Szent István-ünnep Leidenben”. *Magyarság*, 1929. augusztus 24. 10.
- V. THOMSEN: „Ein Blatt in türkischen „Runen“-schrift aus Turfan”. *SPAW*, 1910, 296–314.
- „Titokban egy hétig Budapesten pihent Stein Aurél”. *Az Est*, 1932. június 2. 10.
- „A történelem nyomában...”. *Magyar Hírlap*, 1934. október 12. 7.
- S. WHITFIELD: *Stein Aurél, a selyemút felfedezője*, ford. NAGY Erika, BIHARI Gábor, Nyíregyháza, Aranyszarvas Kvk., [2006], 101.

Rezümé

1931 júliusában több magyar napilap is közölte a hírt, hogy Stein Aurélnak félbe kellett szakítania belső-ázsiai expedícióját. A hír nem érte őt váratlanul, mert erre az esetre már készen állt egy alternatív kutatási tervvel. A Pesti Hírlap azt is közölte, hogy ezúttal magyar tagja is lesz expedíciójának Fábri Károly Lajos személyében, mert azt megelőzően még soha nem vitt magával európai útitársat. Stein és Fábri 1923 óta álltak kapcsolatban egymással, amikor Fábri levélben kérte Stein tanácsát tanulmányaira vonatkozóan. Stein a leideni Kern Institute-ot ajánlotta neki, ahol Vogel professzor irányításával képezte tovább magát, és részt vett az *Annual Bibliography of Indian Archaeology* szerkesztésében. Fábri levelében utalt Németh Gyulára is, akitől Budapesten kért tanácsot, és később egyetemi álláslehetőség iránt is érdeklődött nála. Stein Aurél és Fábri Károly közös, négy hónapig tartó expedíciójukra Makránon át az iráni Balucsisztánba 1931 novemberében indultak el. Az expedíció visszaérkezése után Fábri a *British Museum*-ban Fred H. Andrews-zal, Stein Aurél művészettörténész barátjával dolgozta fel az ásatások során gyűjtött anyagot, majd hazament Leidenbe. 1933-ban Fábri Budapesten a Kőrösi Csoma Társaságban számolt be az Indus-völgyi civilizáció régészeti feltárásáról. 1934-ben pedig Stein Aurél az Akadémia meghívására tartott előadást iráni expedíciójáról, megemlítve Fábri is. Két év múlva, amikor megszűnt a Kern Institute, Fábri is kiköltözött Indiába, mert Németh Gyula nem tudott neki segíteni abban, hogy elhelyezkedhessen a budapesti egyetemen. Ekkortól az *Archaeological Survey of India* égisze alatt folytatta ásatásait az Indus-völgyi lelőhelyeken és részt vett a *Régészeti Felügyelőség* évkönyvének szerkesztésében is.

Kulcsszavak: Stein Aurél, Fábri Károly Lajos, Németh Gyula, Felvinczi Takács Zoltán, Indus-völgyi civilizáció, Kern Institute, *Annual Bibliography of Indian Archaeology*, *Archaeological Survey of India*

*Abstract**Sir Aurél Stein and his Hungarian assistant, Charles Louis Fábri*

In July 1931, Aurél Stein had to be interrupted his expedition to Central Asia, as the Hungarian newspapers informed the readers. But that news did not hit him unexpectedly, because he was ready to do an alternative research travelling to Persia. On this expedition he took Charles Louis Fábri as his assistant along with him. This was the first and only occasion, when Aurél Stein had European companion. Fábri had got in touch with Aurél Stein in 1923, when he asked for Stein's advice in connection with his studies. Stein recommended the Kern Institute in Leiden to Fábri, where he continued his work under the supervision of Professor Vogel, besides he took part in the edition of the Annual Bibliography of Indian Archaeology. In his letter to Stein, Fábri also mentioned Gyula Németh as his mentor in Budapest. Stein and Fábri left for Iranian Baluchistan through Makran in November 1931. Returning from their four months expedition, Fábri worked with Fred H. Andrews on the material collected under the excavations in the British Museum for five months, then he returned to Leiden. In 1933 he lectured on the Indus-valley civilization at the Kőrösi Csoma Society in Budapest. In the next year Aurél Stein accepted the invitation of the Hungarian Academy and delivered a lecture on his Persian expeditions, mentioning Fábri's name as his excellent assistant on his first trip to Iran. In 1936 Fábri moved to India, because his employment at the Kern Institute was ceased, and Gyula Németh could not helped him to get a position at the university of Budapest. He began to work on the excavation in the Indus-valley with the help of Stein. Even though they had not common expedition anymore, they kept in touch.

Keywords: Aurél Stein, Charles Louis Fábri, Gyula Németh, Zoltán Felvinczi Takács, Indus-valley civilization, Kern Institute, Annual Bibliography of Indian Archaeology, Archaeological Survey of India